

Kucharska, Eugenia

Zsyłka na Sybir w rosyjskiej i polskiej literaturze

Mazowieckie Studia Humanistyczne 2/2, 95-102

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ZSYŁKA NA SYBIR W ROSYJSKIEJ I POLSKIEJ LITERATURZE

Traktem syberyjskim były pędzone w różnych epokach miliony katorżników wielonarodowościowej Rosji carskiej, a następnie Związku Radzieckiego, a wśród nich tysiące Polaków. Szli pospołu – przestępcy kryminalni i zesłańcy polityczni, granicę stanowiła nie narodowość a paragraf, na podstawie którego skazywano. Jeśli pierwsi, kryminaliści, potrafili przy użyciu siły w jakiś sposób zapewnić sobie znośne warunki materialne, to drudzy, „polityczni” starali się ulżyć swej doli przelewając na skrawki papieru własne cierpienia, aby w ten sposób pozostawić świadectwo bestialstwa.

Skazani za rzekome przestępstwa polityczne pisali wiersze, układali pieśni, w których zostały zawarte również słowa o przyjaznych związkach. Jest wiele utworów twórców rosyjskich o Polakach. Należy wskazać na kontakty dekabrystów z Polakami zesłanymi po powstaniu listopadowym 1830 r.: bliskie związki Aleksandra Odojewskiego i Wilhelma Küchelbckera z Adolfem Januszkiewiczem, znajomość z Polakami Aleksandra Bestużewa, Włodzimierza Rajewskiego, Fiodora Glinki, Nikołaja Cziżowa, Michaiła Łunina i wielu innych¹.

O przyjaznych stosunkach między Polakami i zesłanymi dekabrystami wzruszające słowa zawarł Adam Mickiewicz w wierszu *Do przyjaciół Moskali* (Ustęp do III części *Dziadów*).

Zsyłkę Polaków po zdławieniu powstania styczniowego w 1863 r. przedstawił znajdujący się od 1861 r. na katordze Michaił Michajłow. Wśród wierszy można zacytować fragment *Wielkanocy*, w którym poeta zapewnia, że Polska odzyska niepodległość:

„Polaku! Choć zesła w czeluście cierpienia,
Nie zginie twa Rzeczpospolita,

---

1 *Diekabrysty. Poezja, dramaturgija, proza, publicystyka, literaturnaja kritika*, Moskwa–Leningrad 1951; *Diekabrysty w Sibiru. Sbornik*, Nowosybirsk 1952; G. P. Szatrowa, *Diekabrysty w Sibiru*, Tomsk 1962; W.G. Bazanov, *Ocenki diekabrystskoj literatury. Poezija*, Moskwa 1961.

Gdyż dzień zmartwychwstania i dzień wybawienia
Wraz z inną nam wiosną zaświta”².

O bliskich związkach Michajłowa z Polakami pisał obszernie w swoich wspomnieniach Ludwik Jastrzębiec-Zielonka³. Właśnie wspomnienia dokumentują trwające kilka stuleci zesłania syberyjskie. Wykształceni mieszkańcy północno-wschodnich terenów Rosji, którzy znaleźli się tam nie z własnej woli, przedstawiali Syberię w badaniach historycznych, a także w utworach literackich, najczęściej w memuarach.

Jako pierwszy opisał warunki zesłania protopop (dawny tytuł proboszcza soboru, katedry prawosławnej) Awwakum. Wśród autorów następnego stulecia wymienić należy Nikołaja Jadrincewa⁴, Borysa Polewoja⁵, Fiodorowa Safranowa⁶, Siergieja Maksymowa i innych. Maksymow w wydanej w trzech częściach książce pt. *Syberia i katorga*, przedstawił historię nie tylko zesłańców rosyjskich lecz i Polaków: „Czas – pisał – do 26 roku obecnego stulecia upłynął bez większych ofiar ze strony narodu polskiego, lecz po powstaniu 1831 roku znalazło wyraz na Syberii szybkim wzrostem liczby wygnańców, którzy pozostawali na Syberii do wstąpienia na tron obecnie panującego imperatora”⁷.

Znajdujący się na zesłaniu Polacy opisywali także życie na katordze. Już w pierwszych wspomnieniach o warunkach syberyjskich, obok relacji o osobistych przeżyciach, znajduje się wiele materiałów o miejscowych realiach. O Sybirakach, ich życiu i wierzeniach pisał Adam Dłużyk-Kamieński, który przebywał na Syberii w drugiej połowie XVII stulecia⁸.

Na szczególną uwagę zasługują dzienniki zesłanych po powstaniu 1830 r. Zostały bowiem przedstawione w nich warunki, w jakich wegetowali zesłańcy, ale jednocześnie zawierają informacje na temat społecznej i naukowej działalności. Syberia stała się miejscem ich badań naukowych, wielu brało udział w ekspedycjach naukowych. Polacy badali kulturę, język, obyczaje i wiarę Sybiraków. W szkicu *Irkuck z nami* współczesny prozaik rosyjski, Sybirak, Walentin Rasputin, pisał o działalności dekabrystów i Polaków w XIX stuleciu: „dekabryści i zesłani Polacy okazali ogromny wpływ na nasze miasto z punktu widzenia społecznego i moralnego rozwoju, jak gdyby nie oni, uważani za przestępców,

2 M. Michajłow, *Wielkanoc*, tłum. S. Stumph Wojtkowicz, w: *Dźwięki kruszonych oków. Polska w poezji rosyjskiej 1795–1917*, oprac. i przedm. B. Białokozowicz, Warszawa 1977, s. 110.

3 L. Jastrzębiec-Zielonka (A. Jankowski), *Wspomnienia z Syberii od roku 1863–1869*, Kraków 1906.

4 N. Jadrincewa, *Russkaja obszczina w tiurnie i ssylkie*, Moskwa 1872.

5 B. Polewoj, *Pierwootkrywaciele Kurilskich ostrowow. Iz istorii russkich geograficznych otkrytii w Tichom okeanie w XVIII w.*, Južno-Sachalinsk 1982.

6 F. Safronow, *Syłka w wostocznuju Sibir’ w XVII wiekie*, Jakuck 1967; *Russkije na siewiero-wostocznoj Azji w XVII – sieriedinie XIX w.*, Moskwa 1978.

7 S. Maksimow, *Sibir’ i katorga, w trzech czastkach*, Sankt-Pietiersburg 1871, cz. 3, s. 2.

8 B. Polewoj, *Zabytyj istoricznik po etnografii Sibiri XVII wieka. O soczinienni Adama Kamieńskowo-Dłużyka*, „Sowietskaja Etnografija” 1965, nr 5, s. 122–129.

a miejscowa ludność oddana została im na reedukację i wychowanie, włącznie z tym, że dekabryści uczyli w domu samego generała-gubernatora. Czerski, Czekanowski i Dybowski spośród zesłanych Polaków nadali, jak wówczas mówiono, blask działalności naukowej Towarzystwa Geograficznego, ich nazwiska na zawsze pozostały na mapie Bajkału i Nadsajania, zbadaniu których poświęcili niemało lat⁹.

Syberia została przedstawiona w notatkach z wyjazdów inspekcyjnych oficera Józefa Kobyleckiego. Po powrocie w 1835 r. do Warszawy wydał *Wiadomości o Syberii i podróże w niej odbyte w latach 1831–1832, 1833, 1834*¹⁰.

Jeżeli relacje z podróży Kobyleckiego były dziełem człowieka wolnego, to Syberia w szkicu pamiętnikarskim Ewy Felińskiej została przedstawiona poprzez odczucia zesłanej w związku ze sprawą Szymona Konarskiego. W związku z tym miała ona ograniczone możliwości poznania tubylców. Jednak pobyt w ciągu dwóch lat w Bieriozowie, osadzie położonej w północnym terytorium guberni tobolskiej umożliwił jej opisanie surowej przyrody i zwyczajów, a także wierzeń miejscowej ludności¹¹.

Wśród utworów o przeżyciach na katordze i zesłaniu wydanych w drugiej połowie XIX w. należy wskazać na *Wspomnienia z domu umarłych* Fiodora Dostojewskiego. Obok ukazania realiów życia więziennego, autor przedstawił wyjątkowe osobowości rozbójników i morderców, wskazując na ich uprzywilejowane miejsce wśród skazanych. Oddzielną grupę tworzyli polityczni katorżnicy, wśród których nie zawsze w pozytywnym świetle byli przedstawieni Polacy¹².

W tym też okresie zostały napisane wspomnienia Józefa Bogusławskiego, zesłanego do Omska, gdzie poznał Dostojewskiego¹³. Wśród memuarów, które powstały po 1863 r. należy wymienić również dwa pamiętniki powstańców Z. Starorypińskiego i K. Borowskiego¹⁴. Wspomnień i notatek z podróży na Sybir powstało wiele. Wymienia je i omawia A. Kuczyński w obszernej książce *Czterysta lat polskiej diaspory*¹⁵. Autor podaje liczbę zesłańców, podkreślając równocześnie, że polskie osady, nie licząc miejsc katorgi znajdowały się na Nizinie Zachodnio-Syberyjskiej, Wyżynie Środkowo-Syberyjskiej, Przymorskim

9 W. Rasputin, *Irkuck s nami*, „Roman-gazeta” 1984, s. 60.

10 J. Kobylecki, *Wiadomości o Syberii i podróże w niej odbyte w latach 1831–1832, 1833, 1834*, Warszawa 1937.

11 E. Felińska, *Wspomnienia z podróży po Syberii pobytu w Berezowie i Saratowie*, t. I–II, Wilno 1852, t. III, Wilno 1853.

12 H. M. Małgowska, *Dostojewski i Polacy w latach katorgi i zesłania*, w: *Fiodor Dostojewski w setną rocznicę śmierci*, Rzeszów 1985, s. 37–46.

13 *Wspomnienia Sybiraka. Pamiętniki Józefa Bogusławskiego*, „Nowa Reforma” 1896, nr 249–294.

14 Z. Starorypiński, K. Borowski, *Między Kamieńcem i Archangielskiem. Dwa pamiętniki powstańców z 1863 roku*, oprac. S. Kieniewicz, Warszawa 1986.

15 A. Kuczyński, *Czterysta lat polskiej diaspory*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1993.

Kraju, na Dalekim Wschodzie, nad rzekami Jana, Indugirka, Kołymie i na rozległych terenach Nadbajkala i Zabajkala.

Liczba miejsc, gdzie przymusowo osiedlano Polaków, znacznie zwiększyła się w latach władzy radzieckiej. W. Dworiakowa w książce pt. *W syberyjskiej dalekiej stronie*¹⁶ podsumowuje carskie zesłania i katorgi zaczynając od XVII w. i kończąc 1917 rokiem. Takie całościowe ujęcie nie powstało jeszcze, co pozwoliłoby ogarnąć i ocenić liczbę prześladowanych w okresie władzy radzieckiej, chociaż w ostatnich latach ukazują się liczne prace naukowe i utwory literackie należące do gatunku prozy dokumentalnej.

Nowy rozdział w opisie syberyjskim zesłań powstał w wyniku masowych represji w okresie stalinowskim. Władza radziecka przejmując doświadczenie caratu równocześnie „doskonalila” środek represji, osiągając granice nieludzkiego traktowania. Nie było wprawdzie kajdan, zesłani nie byli pędzeni „na etapach”, na zesłanie udawali się pociągami, lecz warunki podróży były straszniejsze, a życie za drutami przekraczało wyobrażenia. Z całą jaskrawością przedstawił je Aleksander Sołżenicyn w utworze *Archipelag GULAG*.

Pierwsze wiadomości o łagrach radzieckich ukazały się nie w Związku Radzieckim, a w Polsce w okresie międzywojennym, gdy Mieczysław Lenartowicz¹⁷ opublikował *Pamiętniki z Sołówek*, w ślad za tym szkicem ukazała się *Prawda o sowietach – wrażenia z siedmioletniego pobytu w więzieniach sowieckich 1927–1933* Franciszka Olechnowicza¹⁸. Został opisany tragizm pobytu w niewoli, a w narrację wpleciono fragment dotyczący odwiedzin na Wyspach Sołowieckich Maksyma Gorkiego.

Radzieckie obozy i zesłanie zostały ukazane w drukowanych w latach II wojny światowej na Zachodzie utworach autorów polskich. Były to głównie wspomnienia, notatki, listy, szkice i dzienniki o masowych zesłaniach lat czterdziestych. Masowe wywózki objęły około dwóch milionów dorosłych i dzieci. Część z nich znalazła się w więzieniach i łagrach. Utwory o ich przeżyciach drukowały wówczas polskie czasopisma; ukazywały się też wydania książkowe. Melchior Wańkowicz, na podstawie relacji jedynej ocalonej z dużej rodziny dziewczyny napisał *Dzieje rodziny Korzeniewskich*¹⁹. Na materiale osobistych przeżyć oparł *Wspomnienia starobielskie* Józef Czapski²⁰. Utwory te zapoczątkowały emigracyjną prozę dokumentalną lat 1945–1953 o radzieckich zsyłkach i obozach.

16 W. N. Dworiakowa, *W sibirskoj dalniej storonie (Oczerki istorii carskoj katorgi i syłki 60-je gody XVII w. – 1917)*, Mińsk 1971.

17 M. Lenartowicz, *Pamiętnik z Sołówek*, Warszawa 1930.

18 F. Olechnowicz, *Prawda o Sowietach – wrażenia z siedmioletniego pobytu w więzieniach sowieckich 1927–1933*, Warszawa 1937.

19 M. Wańkowicz, *Dzieje rodziny Korzeniewskich*, Tel Awiw 1942.

20 J. Czapski, *Wspomnienia starobielskie*, Warszawa 1990.

Autorami jej są pisarze o znanych nazwiskach z lat przedwojennych. Wśród nich należy wymienić Beatę Obertyńską²¹, Wacława Grubińskiego²², Anatola Krakowickiego²³, a także utwór Józefa Czapskiego *Na nieludzkiej ziemi*²⁴. Utwory wymienionych pisarzy, to świadectwo prześladowań. W tych latach były wydawane również antologie literatury łagrowej. Maria Czapska drukuje zbiorek *Polacy w ZSRR*²⁵, a Alfons Jacewicz wydaje antologię pt. *Santa Rosa*²⁶. Jan Gross i Irena Grudzińska-Gross wydają zbiór wspomnień pt. *W czterdziestym nas, Matko, na Sybir zeszali*²⁷. Zbiorowe publikacje zawierają dokumenty, wspomnienia i szkice autorstwa zesłańców, więźniów i osadzonych w łagrach.

W latach czterdziestych były drukowane również utwory debiutantów i amatorów. Wśród pierwszych szczególne miejsce zajął Gustaw Herling-Grudziński²⁸ jako autor *Innego świata*. Ta dokumentalna powieść pod względem formy i struktury jest związana ze *Wspomnieniami z domu umarłych* Dostojewskiego, jest świadectwem czasu, wspomnieniem o przeżyciach, dokumentem tragicznej przeszłości. Jeżeli *Wspomnienia z domu umarłych* stanowią monograficzny opis omskiej katorgi, któremu Dostojewski nadał formę „odnalezionego rękopisu”, to *Inny świat* Herlinga-Grudzińskiego należy określić jako powieść–dokument. Związek z utworem Dostojewskiego uwidocznił się w kompozycji, zostało zapożyczony również motto: „Tu otwierał się inny, odrębny świat, do niczego nie podobny; tu panowały inne, odrębne prawa, inne obyczaje, inne nawyki i odruchy; tu trwał martwy za życia dom, a w nim życie jak nigdzie i ludzie niezwykli. Ten oto zapomniany zakątek zamierzam tutaj opisać”²⁹. Z Dostojewskiego zaczerpnął także Herling-Grudziński tytuły rozdziałów. Polski pisarz, tworząc dokument o warunkach panujących w łagrach, tematycznie wiąże zesłanie do radzieckiego łagru z rosyjską katorgą XIX w., lecz równocześnie przedstawia okrucieństwo i nieludzkość głodowej wegetacji, które uzasadniają tytuł – represjowani żyją w całkowicie innym świecie.

Wśród prozy dokumentalnej należy wyodrębnić wydaną w 1948 r. w Bejrucie książkę piosenkarki Hanka Ordonówny pt. *Tulacze dzieci*³⁰, wydanej pod pseudonimem Weronika Horst. Utwór jest pierwszym dokumentalnym opisem losów tysięcy dzieci, zesłanych na Sybir po wkroczeniu wojsk radziec-

21 B. Obertyńska, *W domu niewoli*, Rzym 1946.

22 W. Grubiński, *Między młotem a sierpem*, Londyn 1947.

23 A. Krakowicki, *Książka o Kolumbie*, Londyn 1950.

24 J. Czapski, *Na nieludzkiej ziemi*, Paryż 1949.

25 M. Czapska, *Polacy w ZSRR*, Paryż 1963.

26 A. Jacewicz, *Santa Rosa*, Londyn 1965.

27 J. Gross, I. Grudzińska-Gross, *W czterdziestym nas, Matko, na Sybir zeszali. Polska i Rosja 1939–1942*, Londyn 1983.

28 G. Herling-Grudziński, *Inny świat. Zapiski sowieckie*, Londyn 1950.

29 *Ibidem*, s. 5.

30 W. Horst, *Tulacze dzieci*, Bejrut 1948.

kich na tereny wschodnie Rzeczypospolitej w 1939 r. Wywózka całych rodzin, mająca charakter masowy, a także przemieszczanie domów dziecka na Syberię i do Kazachstanu, stała się pierwszym bezprecedensowym przykładem w historii, rozciągnięcia totalitaryzmu na dzieci. Ofiary prześladowań są bohaterami książki Ordonówny. W utworze tym autorka przedstawia losy dzieci bezdomnych, ich tragiczne przeżycia, a równocześnie ukazuje próby ratowania ich od śmierci głodowej w organizowanych polskich domach dziecka i ewakuacji części nieletnich ofiar do Indii. Poszczególne indywidualne epizody z życia dzieci tworzą całościowy obraz wegetacji bez domu, rodziców i bliskich przedstawiony przez wychowawczynię i opiekunkę, też represjonowaną.

W latach czterdziestych polska literatura dokumentalna mogła, dzięki wydaniom zachodnioeuropejskim, wyprzedzić rosyjską prozę łagrową, początek której dał *Jeden dzień Iwana Dienisowicza* Sołżenicyna. W ciągu siedemdziesięciu lat władzy radzieckiej było kilka okresów masowych represji, jednak po raz pierwszy dzięki Sołżenicynowi zostały one opisane i opublikowane w prasie oficjalnej. *Jeden dzień Iwana Dienisowicza* wydrukowało czasopismo „Nowyj Mir” w 1962 r., dzięki odwadze redaktora naczelnego, znanego poety radzieckiego Aleksandra Twardowskiego. *Jeden dzień Iwana Dienisowicza*, będąc utworem literackim równocześnie jest dokumentem tragicznych lat. Zapoczątkował też rosyjską literaturę łagrową. Wielostronny udokumentowany opis łagrów radzieckich dał Sołżenicyn w *Archipelagu GULAG*. Wypowiadając się na temat utworu, znany poeta Eugeniusz Jewtuszenko stwierdza, że *Archipelag GULAG* „napisany został w unikalnym gatunku krzyku. Książka ta przyspieszyła historię i Sołżenicyn zasłużył na pomnik za życia za swój czyn bohaterski ratowania tylu ludzkich cierpień, które bez niego mogły utonąć w Lecie”³¹. Tworząc *Archipelag GULAG* – kontynuuje Jewtuszenko – Sołżenicyn wyszedł z ram literatury i nie potrafił w nie powrócić. Utwór nie tylko zdecydował o dalszych losach pisarza, lecz przede wszystkim wpłynął na rozwój prozy dokumentalnej ukazującej czasy represji stalinowskich. Wstrząsający zapis epoki wywołał w Rosji falę utworów. Należy tutaj wskazać na prozę G. Władimowa, *Kołymskie opowiadania* W. Szalamowa i wiele innych. Cechę charakterystyczną prozy łagrowej stanowi tło historyczne, na którym są lokalizowane wydarzenia, troska o dokładność nazw geograficznych, ale przede wszystkim odtworzenie realiów życia w niewoli. Utwory te Szalamow określił jako „dokument duszy”. Dodajmy, duszy umęczonej, którą ukazuje zarówno rosyjska, jak i polska literatura.

Szczególne zainteresowanie przeszłością okresu wojennego znaczonego obozami, więzieniami i zesłaniem na terytorium ZSRR zaznaczyło się w Polsce w 1988 r., to jest w okresie, gdy oficjalnie mogła ukazywać się literatura emigracyjna, początkowo w czasopiśmie, a następnie w wydaniach książkowych.

31 E. Jewtuszenko, *Jest takaja partia – Sołżenicyn*, Mińsk 1994, s. 2.

Publikacje te cechuje tematyczna różnorodność. Z punktu widzenia gatunków jest to przede wszystkim szkic lub autobiografia. Ukazały się też wówczas utwory powstające w kraju. W literaturze, którą określa się jako łagrową został przedstawiony określony bieg wydarzeń: aresztowanie lub zsyłka, śledztwo, sąd, droga do łagru lub na zesłanie, pobyt w azjatyckiej części ZSRR, wyzwolenie, losy po powrocie do ojczyzny. Najczęściej opis kończy się na przekroczeniu granicy, rzadziej wspomnienia zawierają opis życia powojennego, gdy nie można było mówić o przeżytych latach.

Ważną rolę w przybliżeniu losów więźniów i zesłańców spełnia wydawnictwo „Biblioteka Zesłańca”, które powstało we Wrocławiu. Wśród książek tam wydanych na uwagę zasługują wspomnienia Zofii Orłowskiej *Tajgo, pamiętna tajgo*³². Autorka bez zbędnych emocji przedstawia system wywózki, drogę na Sybir, wędrówkę po nieogarnionych przestworzach Syberii, śmierć najbliższych, rozstania, a przede wszystkim nieustający głód, tym tragiczniejszy w sytuacji, gdyż autorka była ciężarna, a potem są ukazane jej wysiłki ratowania głodnego noworodka.

Na uwagę zasługuje również oryginalny dziennik Anny Soboty³³ wydany także przez „Bibliotekę Zesłańca”. Dziennik zatytułowany *W stepach Kazachstanu* – to codzienne notatki autorki, przedstawiające wydarzenia ważne i codzienne w życiu trzech kobiet zesłanych do Kazachstanu. Jeżeli *Jeden dzień Iwana Dienisowicza* Sołżenicyna, będąc utworem literackim umownie przedstawia pomysłny dzień w życiu męczonego w łagrze człowieka, to *W stepach Kazachstanu* jest opisem pięciu lat życia matki i jej córek³⁴. Dziennik Soboty nie przedstawia okropnych scen i znęcania się, jednak jest także przesycony tragizmem, gdy nadzieja zmienia się w rozpacz, a tęsknota za ojczyzną staje się nieznośna. Autorka, jako kaleka, jest zwolniona od pracy ponad siły i dlatego może pisać pamiętnik. Ograniczony kontakt z otaczającym światem, wpływa na odbiór wydarzeń poprzez opowiadania krewnych i znajomych. Pamiętnik odtwarza atmosferę pozbawionego radości głodnego życia, ciągłej trwogi o matkę i siostry, a równocześnie nadziei i wiary w powrót do ojczyzny. Książka jest dokumentem codzienności milionów zesłanych Polaków. Dokumentalny charakter pamiętnika potwierdzają przypisy oraz zawarte w aneksie listy i zdjęcia. Sobota, jak i wielu autorów prozy dokumentalnej, nie jest pisarką. Ten fakt wyróżnia literaturę polską zaliczaną do łagrowej od rosyjskiej. Cechą wyróżniającą jest również duża liczba publikacji, której główną wartością jest dokumentalizm.

Rosyjska i polska literatura łagrowa, kontynuując tradycje opisów katongi i zesłań, demaskuje stalinowski system totalitarny. Podkreśla, że socjalistyczny kult pracy przekształcił się w przymusową męczarnię. Literatura łagrowa, to

32 Z. Orłowska, *Tajgo, pamiętna tajgo*. Wrocław 1991.

33 A. Sobota, *W stepach Kazachstanu*. Warszawa–Wrocław 1993.

34 Zob. W. Śliwowska, *Postłowie*, w: A. Sobota, *op.cit.*

spowiedź skazanych na powolną głodową śmierć ofiar. Opis jednostkowych losów staje się dokumentem historycznym. Odpowiada twierdząco na zadane przez Mickiewicza pytanie:

„Czyż na niej pisać będzie palec boski...,
Czyli też Boga nieprzyjaciel stary,
Przyjdzie i w księdze tej wryje mieczem,
Że ród człowieczy ma być w więzy kuty,
Że trofeami ludzkości są knuty?”³⁵

Rzeczywiście, w ciągu kilku stuleci miliony przedstawicieli różnych narodowości żyło i umierało pod uderzeniami bezwzględnego bata.

---

35 A. Mickiewicz, *Dziadów części III Ustęp, Utwory wybrane*, t. 3, Warszawa 1957, s. 262.